

บทที่ ๔

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๗๕

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในบทที่ ๓ ผลการวิจัยพบว่า นโยบายทางการปกครองในรัชสมัยของพระองค์มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงการบริหารการปกครองตามนโยบายปฏิรูปหัวเมืองทั่วประเทศให้เป็นแบบเทศาภิบาล เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์การเผชิญหน้ากับอิทธิพลของจักรวรรดินิยมของรัฐบาลฝรั่งเศสในภูมิภาคอินโดจีนเป็นสำคัญ การเปลี่ยนแปลงการบริหารการปกครองตามนโยบายดังกล่าวยังคงดำเนินสืบเนื่องต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งเวลาในการอภิปรายเป็น ๒ ช่วงคือ

- ๑) รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
(พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๘)
- ๒) รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
(พ.ศ.๒๔๖๘- ๒๔๗๕)

๔.๑ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ (พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๘)

ภาพที่ ๑๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ที่มา : [http://: trueplookpanya.com](http://trueplookpanya.com).

ใน ร.ศ.๑๒๙ (พ.ศ.๒๔๕๓) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลอีสานรับราชการสนองพระเดชพระคุณประทับที่เมืองอุบลราชธานีเป็นเวลา ๑๗ ปีมาแล้ว ทรงปฏิบัติหน้าที่ราชการสำคัญนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นด้วยความเรียบร้อยทุกประการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์นิวัติคืนสู่กรุงเทพมหานคร และโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์แต่บัดนั้นเป็นต้นมา^๑

เมื่อเสด็จถึงกรุงเทพฯ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ประทับ ณ ที่พระราชวังสวนดุสิต ทรงรับราชการอยู่ได้เพียง ๖ เดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต^๒ ครั้นต่อมา พ.ศ.๒๔๕๕ (ปีชวด จัตวาศก ร.ศ.๑๓๑) ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสมุหมนตรีเสนาบดีที่ปรึกษา สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ.๒๔๖๕ (ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๘๔) พระชันษา ๖๖ ปี เป็นต้นราชสกุล ชุมพล ณ อยุธยา^๓ ซึ่งเป็นหนึ่งราชสกุลมหาสาขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาพิ้ง

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานีจึงมีการเปลี่ยนแปลงตามนโยบายของแผ่นดินใหม่ คือ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้

๔.๑.๑) การเมืองการปกครอง

สภาพทางการเมืองการปกครองของเมืองอุบลราชธานีภายหลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้เสด็จกลับไปกรุงเทพฯ แล้วนั้น ความตระหนกของผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานียังคงให้ความสำคัญกับปัญหาจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในอินโดจีน ดังสะท้อนจากบันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) อดีตเลขาธิการมณฑลอิสาน (เมืองอุบลราชธานี) ดังนี้

...ข้าพเจ้าได้ฝึกงานที่อำเภอเมืองสงขลาเป็นเวลา ๓ เดือนและได้มาฝึกงานที่เมืองอุบลราชธานีเป็นเวลาย่างเข้า ๔ เดือน รวมเป็นเวลา ๗ เดือนจึงได้รับตำแหน่งเป็นเลขานุการมณฑลอิสาน เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๕๓...แต่งานของอำเภอทางภาคนี้มีน้อยกว่าอำเภอภาคอื่นๆ เพราะยัง

^๑ เติม วิชาคณิศร, ประวัติศาสตร์อีสาน, เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), หน้า ๕๙๒-๕๙๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๕.

มิได้ประกาศใช้กฎหมายอีกหลายอย่าง โดยกรมหลวงสรรพสิทธิท่านทรงสำเร็จราชการได้เอง งานหลายอย่างยังคงปฏิบัติไปตามคำสั่งของพระองค์ท่าน ซึ่งเจ้าคุณเทศากำลังพิจารณาแก้ไขที่จะให้ประกาศใช้กฎหมายโดยครบถ้วนเหมือนภาคอื่นๆ ต่อไป ดังนั้นงานอำเภอจึงยังไม่เหมือนภาคอื่นๆ และนายอำเภอจึงมีเงินเดือนเพียง ๔๐-๖๐-๘๐ บาท ปลัดอำเภอก็เดือนละ ๒๐-๔๐-๖๐ บาทเท่านั้น

...ที่เมืองอุบลมีกงสุลฝรั่งเศสตั้งอยู่และเป็นแห่งสำคัญที่ทางบ้านเมืองจะต้องระวัง ด้วยฝรั่งเศสคอยจ้องจะเล่นการเมืองกับไทยอยู่เสมอ เจ้าคุณเทศาท่านเดินโปลิศีสสนิทกับกงสุลซึ่งชื่อ ม.แอสตันเลย์ เขาเคยรับราชการอยู่ในประเทศลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาแล้วเป็นเวลานาน เพิ่งมาเป็นกงสุลได้ปีเศษ ดังนั้นทั้งผิวและเมียจึงพูดภาษาลาวได้ดี และภาษาลาวก็คือภาษาไทย เราจึงพูดกันได้ว่าเรื่อง เขามีเขมรเป็นล่ามซึ่งพูดภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทยได้ สำหรับใช้ในราชการ คือเมื่อเรามีหนังสือไปส่งเขา เราก็ใช้ภาษาไทย ล่ามก็แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสเสนอเขา เมื่อเขามีหนังสือมาถึงเรา เขาก็ใช้ภาษาฝรั่งเศส เราก็ขอให้บาทหลวงฝรั่งเศสช่วยแปลเป็นภาษาไทย แล้วเขาก็ตอบไปเป็นภาษาไทย อีกฝ่ายเรานั้นถ้าหากบาทหลวงไม่อยู่ไม่มีใครจะแปลได้ เราก็ไปเอาตัวล่ามพวกกงสุลนั้นแหละมาแปลให้เรา เพราะในทางส่วนตัวล่ามทำความสนิทชิดชอบกันไว้จึงใช้วานกันได้ โดยความประดักประเดิดดังนี้ เจ้าคุณเทศาจึงขอให้กระทรวงมหาดไทยตั้งตำแหน่งล่ามขึ้นและส่งผู้รู้ภาษาฝรั่งเศสไปเป็นล่ามด้วย ซึ่งคนแรกได้แก่ขุนภาษาปริวัตร ความสะดวกจึงมีตั้งแต่นั้นมา^๕

บันทึกความทรงจำข้างต้นของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ข้างต้น แสดงให้เห็นบทบาทการบริหารงานของข้าหลวงเทศาภิบาลเมืองอุบลราชธานี ว่ามีภารกิจตามนโยบายกรุงเทพฯ ทั้งด้านการตั้งรับกับปัญหาภัยจักรวรรดินิยม และการปรับเปลี่ยนเขตในการปกครองในเมืองอุบลราชธานี ซึ่งบริหารโดยข้าหลวงเทศาภิบาล แทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ กล่าวคือ ภายหลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาศรีธรรมสุกราช (เจริญ จารุจินดา)

^๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค/๓/๒๐ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ), บันทึกความทรงจำ (๒), ๒๕๑๕, หน้า ๑-๓.

เมื่อครั้งยังเป็นพระยาชลบุรานุรักษ์ออกมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอิสานสืบต่อมา

งานสำคัญงานแรกของพระยาศรีธรรมสุกราช (เจริญ จารุจินดา) ในฐานะข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอิสาน คือ การหาน้ำสำหรับพิธีมหามงคลราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๕๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงรับสั่งให้ทุกมณฑลหาน้ำมาประกอบพิธีดังกล่าว

สำหรับมณฑลอุบลนั้น สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสสระ) เจ้าคณะมณฑลอิสานได้แนะนำพระยาศรีธรรมสุกราช จัดเอาน้ำที่มีในบริเวณเมืองอุบลที่มีนามเป็นมงคล ดังนี้^๕

๑. แม่น้ำมูล ที่ท่าหอชัย
๒. กุดศรีมังคละ (ริมถนนสายวาริน-หาดสวนยา)
๓. กุดขันทฤชัย (ในจังหวัดอุบลราชธานี)
๔. คำน้ำแซบ (ที่อำเภวารินชำราบ)^๖

ในด้านการบริหารการปกครองหัวเมืองอิสานของพระยาชลบุรานุรักษ์ คือ การปรับปรุงการปกครองในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี คือ การขอพระบรมราชานุญาตยุบอำเภวารินชำราบที่มีอยู่เพียง ๕ ตำบลเสีย โดยให้โอนขึ้นไปกับอำเภพิบูลมังสาหารตำบลหนึ่ง ส่วนอีก ๔ ตำบลที่เหลือ ก็ขอให้โอนไปขึ้นอำเภบูรพาอุบล (อำเภเมือง) ทั้งนี้เพราะว่า “อำเภวารินชำราบ ในจังหวัดอุบลราชธานีได้ตั้งอยู่บนดอน มีตำบลบ้าน ๕ ตำบล มีบ้านเรือนอยู่ในราว ๔๐ หลัง พลเมืองมี ๖,๙๗๔ คน ไม่สมควรจัดตั้งเป็นอำเภอ”^๗

อย่างไรก็ดีการยุบอำเภวารินชำราบดังกล่าวก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ต่อมาในปลายปี พ.ศ.๒๔๕๔ พระยาชลบุรานุรักษ์ก็ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาศรีธรรมสุกราช และในปีเดียวกันนี้เอง พระยาศรีธรรมสุกราชได้มีแนวความคิดที่จะปรับปรุงการปกครองบริเวณมณฑลอิสานอีกครั้งหนึ่ง โดยแบ่งมณฑลอิสานออกเป็น ๒ มณฑล ดังปรากฏในหนังสือที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ.๑๓๐ ดังนี้

^๕ เติม วิชาคัพพจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน**, เล่ม ๒, หน้า ๕๙๘.

^๖ โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก เรื่องน้ำอภิเษกจังหวัดอุบลราชธานี, หน้า ๒๓๙.

^๗ ระลึก ธาณี, **อุบลราชธานีในอดีต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (อุบลราชธานี : รุ่งศิลป์การพิมพ์ออฟเซต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๘.

...ด้วยการปกครองในมณฑลอิสลามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแบ่งมาแต่ก่อนจนถึง ร.ศ.๑๒๘ นั้น เป็นการปกครองที่ใช้ไปชั่วคราว คือรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่เป็นประมาณ ยังหาได้วางการปกครอง ทำนองหัวเมืองฝ่ายในไม่ จนถึง ร.ศ.๑๒๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาศรีธรรมสุภราชไปรับราชการในตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล จึงได้ ลงมือขยายวิธีการปกครองอย่างหัวเมืองชั้นในตั้งแต่นั้นมาเป็นลำดับจนบัดนี้ เมื่อได้ตั้งวางการใหม่แล้ว ราชการมีมากขึ้นกว่าเดิมทุกอย่าง ตลอดถึงการ เก็บผลประโยชน์เจริญยิ่งขึ้นเป็นอันมาก ข้อสำคัญนั้นคือแต่เดิมทราบไม่ได้ แน่พลเมืองในมณฑลนั้น มีสักเท่าใด ครั้นเมื่อได้รวบรวมทำบาญชี สำมะโนครัวเข้าแล้วได้ความว่าพลเมืองมีถึงล้านครึ่งมากกว่าจำนวนพลเมือง มณฑลใดๆ ในพระราชอาณาจักรเมื่อพระยาศรีธรรมสุภราชเข้ามา กรุงเก่า คราวนี้แล้ว ได้ปรึกษาหารือกับข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่า มณฑลอิสลามเป็นมณฑลที่มีท้องที่ใหญ่กว้างแลจำนวนพลเมือง มากเหลือกำลังที่เป็นมณฑลเดียวจะปกครองให้ทั่วถึงเรียบร้อยได้จริงๆ จึง เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถ้าจะให้ราชการในมณฑลอิสลามเจริญยิ่งขึ้นกว่าบัดนี้ ทั้งการปกครองและการผลประโยชน์จำเป็นแก้ไขขยายการปกครองออกไปให้ ทั่วถึงเพียงพอ จึงได้พิจารณาตู่ถึงทางที่จะแก้ไขเห็นด้วยเกล้าฯ ควรตัดออก เปน ๒ มณฑล จึงจะจัดการปกครองท้องที่ให้เรียบร้อยเจริญขึ้นตลอดถึงกับ การเก็บผลประโยชน์ได้คือ บัดนี้มีมณฑลอิสลามมีจังหวัดร้อยเอ็จ ๑ จังหวัด อุบล ๑ จังหวัดชุกชี ๑ จังหวัดสุรินทร์ ๑ รวม ๔ จังหวัด ควรตัดจังหวัด ร้อยเอ็จ ซึ่งมีท้องที่ราวกับมณฑลแลพลเมือง ๖๒๕,๐๒๙ คนนั้น ยกขึ้น เปนมณฑลหนึ่งเรียกว่ามณฑลร้อยเอ็จ แบ่งออกเป็น ๓ จังหวัด คือ จังหวัด ร้อยเอ็จ ๑ จังหวัดมหาสารคาม ๑ จังหวัดกาฬสินธุ์ ๑...

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยกับแนวพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และแนวความคิดของพระยาศรีธรรมสุภราชในการที่จะแบ่ง มณฑลอิสลามออกเป็น ๒ มณฑล จึงมีพระราชกระแสให้นำเรื่องดังกล่าวเข้าพิจารณาปรึกษาใน

^{๕๕} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๖ ม.๓ ๒/๗, กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาที่ ๑๑๘/๑๐๐๔๔ ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม ร.ศ.๑๓๐, อ้างถึงใน ระลึก ธาณี, อุบลราชธานีในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (อุบลราชธานี : รุ่งศิลป์การพิมพ์ออฟเซ็ท, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๙.

ที่ประชุมเสนาบดีในวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๔ เมื่อที่ประชุมเห็นชอบด้วยแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงมหาดไทยดำเนินการได้^๙ หลังจากนั้นเพียงสิบกว่าวันก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกมณฑลอิสานออกเป็น ๒ มณฑล คือมณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด ตั้งแต่วันที่ ๙ เมษายน ร.ศ.๑๓๑ (พ.ศ.๒๔๕๔)

ต่อมา พ.ศ.๒๔๕๔ พระยาศรีธรรมสุกราช (เจริญ จารุจินดา) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานีได้ถึงแก่กรรมลง ในตอนปลายพ.ศ.๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาวิเศษสิงหนาท (ปิ๋ว บุนนาค) ปลัดมณฑลอุบลราชธานีเป็นผู้รั้งตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี ตั้งแต่วันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ.๒๔๕๕ เป็นต้นไป จนกว่าจะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ที่เหมาะสมมาดำรงตำแหน่งสืบต่อไป^{๑๐} ซึ่งพระยาวิเศษสิงหนาทได้รั้งตำแหน่งฯ อยู่มาเป็นเวลา ๖ เดือนเศษ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นการถาวรเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ.๒๔๕๖ ทั้งนี้ก็ด้วยมีพระราชดำริว่า พระยาวิเศษสิงหนาท ได้รับราชการแทนสมุหเทศาภิบาลโดยเรียบร้อยสมควรจะเป็นเทศาภิบาลได้^{๑๑}

ภาพที่ ๑๙ แสดงภาพพระยาวิเศษสิงหนาท (ปิ๋ว บุนนาค)

ที่มา : <http://www.bunnag.in.th/prarajpannung048.html>

^๙ ระลึก ฮานี, *อุบลราชธานีในอดีต*, หน้า ๑๘๙.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน.

ในวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่ง “ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล” เป็น “สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล” โดยทรงให้เหตุผลว่า

...นามตำแหน่งที่เรียกว่าข้าหลวงนั้น ตามระเบียบแบบแผนแต่โบราณมาใช้เรียกข้าราชการที่มีหน้าที่ออกไปทำการชั่วคราว เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระบรมชนกนาถพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่แรกมีราชการตามหัวเมืองที่ต้องส่งข้าหลวงออกไปเรื่อยๆ ภายหลังราชการในหน้าที่ข้าหลวงสำคัญขึ้น เขตท้องที่ซึ่งข้าหลวงต้องตรวจตราขยายออกไปเป็นมณฑล เช่นข้าหลวงที่ออกไปประจำมณฑลพายัพและภูเก็ต แต่ก่อนมาแม้ข้าหลวงต้องอยู่นานๆ ก็ยังเป็นตำแหน่งที่ออกไปชั่วคราว มาจนเมื่อจัดการปกครองหัวเมืองมณฑลเทศาภิบาลส่งข้าหลวงผู้ใหญ่ออกไปจัดการมณฑลจึงเรียกว่าข้าหลวงเทศาภิบาล อนุโลมตามแบบข้าหลวงที่ตั้งไปแต่ก่อนๆ และเรียกข้าหลวงตลอดลงไปจนตำแหน่งรอง เช่น ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงสรรพากร ข้าหลวงคลังมาใช้สำหรับเรียกข้าราชการที่ไปการชั่วคราวให้ต้องตามประเพณีเดิมต่อไป...^{๑๒}

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองที่เป็นที่ตั้งกองบัญชาการมณฑลซึ่งแต่เดิมมากำหนดให้อยู่ในความรับผิดชอบของมณฑลโดยมีปลัดมณฑลเป็นผู้รับผิดชอบนั้นเป็นการไม่เหมาะสม จึงทรงกำหนดให้มีผู้ว่าราชการเมืองขึ้นเมืองอันเป็นที่ตั้งกองบัญชาการมณฑลด้วย ส่วนตำแหน่งปลัดมณฑลก็ให้ทำหน้าที่เฉพาะเป็นผู้ช่วยสมุหเทศาภิบาลเท่านั้นไม่ก้าวกายเหมือนเช่นแต่ก่อน ดังนั้นเมืองอุบลราชธานีจึงมีผู้ว่าราชการเมืองปกครองโดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๖ เป็นต้นมา^{๑๓}

ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๕๙ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนภูมิภาคอันรวมถึงเมืองอุบลราชธานีด้วย กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเรียกเมืองที่เป็นศูนย์กลางที่มีอำเภอมารวมขึ้นอยู่ด้วยนั้นเป็น “จังหวัด” ทั้งหมด เช่น เมืองอุบลราชธานีเปลี่ยนเป็นจังหวัดอุบลราชธานี เมืองสุรินทร์เปลี่ยนเป็นจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ในทำนองเดียวกันผู้ปกครองเมืองที่เคยเรียกว่าผู้ว่าราชการเมืองนั้นก็ให้เปลี่ยนชื่อเรียกเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด

^{๑๒} ระลึก ธานี, *อุบลราชธานีในอดีต*, หน้า ๑๙๐-๑๙๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

ทั้งหมดด้วย ทั้งนี้เริ่มต้น เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๙^{๑๔} ต่อมาได้มีประกาศเรียกนามเมืองเป็นจังหวัด เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ.๒๔๖๐ ซึ่งในท้ายประกาศดังกล่าว บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี มี ๑๒ อำเภอ กับ ๒ กิ่ง ดังรายละเอียดดังนี้

๑.	อำเภอเมือง	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอเมืองอุบล
๒.	อำเภอตระการพืชผล	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอเขื่องใน
๓.	อำเภอเกษมสีมา	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอม่วงสามสิบ
๔.	อำเภอโขงเจียม	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอสุวรรณาวรี
๕.	อำเภอพนานิคม	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอขุขันธ์
๖.	อำเภอมหาชนะชัย	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอฟ้าหยาด
๗.	อำเภอคำเขื่อนแก้ว	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอลุ่มพุก
๘.	อำเภออำนาจเจริญ	เปลี่ยนชื่อเป็น	อำเภอบุ่ง
๙.	กิ่งอำเภอเสนางนิคม	เปลี่ยนชื่อเป็น	กิ่งอำเภอหนองทัพม้า (ขึ้นกับอำเภอบุ่ง)
๑๐.	อำเภอวารินชำราบ	คงเรียกว่า	อำเภอวารินชำราบ
๑๑.	อำเภอพิบูลมังสาหาร	คงเรียกว่า	อำเภอพิบูลมังสาหาร
๑๒.	อำเภอโยสธร์	คงเรียกว่า	อำเภอโยสธร์
๑๓.	อำเภอเขมราฐ	คงเรียกว่า	อำเภอเขมราฐ
๑๔.	กิ่งอำเภอชานุมาน	คงเรียกว่า	กิ่งอำเภอชานุมาน

ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๖๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รวมมณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุดร เข้าเป็นภาคเรียกว่า “ภาคอีสาน” ดังปรากฏในพระบรมราชโองการดังกล่าว ดังนี้

...เวลานี้การคมนาคมเจริญขึ้น ถึงเวลาสมควรที่จะจัดทำบำรุงมณฑลฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ คือมณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุบลให้ยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกมณฑลทั้ง ๓ ขึ้นเป็นภาคอุปราชากำกับราชการดังเช่น ภาคพายัพ พระราชทานนามว่า ภาคอีสาน^{๑๕}

^{๑๔} ระลึก ถานี, **อุบลราชธานีในอดีต**, หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๕} ประกาศเรื่องยุบแลรวมการปกครองมณฑลต่างๆ ในราชกิจจานุเบกษา (แผนกกฎหมาย) เล่ม ๔๒ ลงวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘, หน้า ๔๒๓-๔๒๕, อ้างถึงใน ระลึก ถานี, **อุบลราชธานีในอดีต**, หน้า ๑๙๓.

พร้อมกันนั้นก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาราชนิกุลสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอุดรดำรงตำแหน่งอุปราชภาคอีสานอีกตำแหน่งด้วย^{๑๖} ด้วยเหตุนี้เองกองบัญชาการภาคอีสานจึงตั้งอยู่ที่จังหวัดอุดรธานี ส่วนจังหวัดอุบลราชธานีก็คงเป็นที่ตั้งกองบัญชาการมณฑลอยู่เช่นเดิมจนสิ้นรัชกาลเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๘ ซึ่งเป็นวันเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔.๑.๒) การคมนาคม

การปรับปรุงการคมนาคมในหัวเมืองภาคอีสาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของหัวเมืองอีสาน ในรายงานของพระยาราชนิกุลอุปราชภาคอีสาน ในพ.ศ.๒๔๖๕ มีข้อความว่า

...ด้วยท้องที่ภาคอีสานเท่าที่ข้าพเจ้าได้ไปเห็นและได้เคยสังเกตมาแล้ว ความต้องการที่เปนหลักสำคัญมีอยู่ใน ๒ ประการ คือ น้ำอย่าง ๑ ทางอย่าง ๑ ถ้าจัดบำรุงใน ๒ อย่างนี้ให้ดีขึ้นได้เพียงไรก็จะนำมาซึ่งความจำเรีย มีการเพาะปลูกและการผสมสัตว์เปนต้นยิ่งขึ้นเพียงนั้น

๑. ในเรื่องน้ำ นอกจากที่อุบลแล้วนับว่ากันดารมาก แม้ชุกช่อก็ไม่ใคร่ได้น้ำ หรือได้น้ำที่ไม่บริสุทธิ์ มีรสเค็มกร่อยเสียเปนพื้น จักต้องคิดปิดทำนบกั้นน้ำในที่ลุ่มลาดห้วยหนองคลองเขินให้ขังน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ยิ่งได้มากแห่งเพียงไรก็ยังเปนการดี ผู้คนพลเมืองที่ตั้งอยู่อัดแอกันห่อมละมามากๆ จะได้ขยายกระจายกันออกไปตั้งภูมิลำเนาตามแหล่งที่มีน้ำ จะได้โค่นสร้างทำที่ป่าให้กลับเปนที่ๆ มีประโยชน์ขึ้น เคยมีเสียงกล่าวกันว่าพวกลาวๆ ชอบอยู่กันเปนกลุ่มใหญ่ๆ จนที่ใกล้ๆ บ้านกัน พอจะทำนาได้หมดไม่พอแก่คนจึงต้องพากันลงมารับจ้างทำนาและทำทางรถไฟทางเมืองได้ การที่ผู้คนมีว่ลุ่มกันอยู่เปนกลุ่มใหญ่นั้น ก็ด้วยอาศัยน้ำหนองหรือลำน้ำด้วนซึ่งเรียกว่าตะกุด คงเปนอันว่าเกี่ยวข้องกับความกันดารน้ำนั่นเอง ไม่ใช่เพราะเหตุอื่น ท้องที่ภาคนี้มีสายน้ำสำคัญอยู่ ๕ สาย มีน้ำเดินตลอดปี และนอกจากลำน้ำมูลแล้วเปนลำน้ำที่ไม่แน่นอน คือ ขึ้นเร็ว ลงเร็ว จึงไม่เหมาะแก่การใช้

^{๑๖} ประกาศเรื่องยุบแลรวมการปกครองมณฑลต่างๆ ในราชกิจจานุเบกษา (แผนกกฎหมาย) เล่ม ๔๒ ลงวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘, หน้า ๔๒๓-๔๒๕, อ้างถึงใน ระลึก ธานี, อุบลราชธานีในอดีต, หน้า ๑๙๓.

เรือ ควรคิดทำทำนบหินและซิเมนต์ปิดกัน เมื่อน้ำสูงกว่าระดับทำนบแล้ว ให้ไหลข้ามได้แล้วคิดขุดลำเหมืองปิดกัน เมื่อน้ำสูงกว่าระดับทำนบแล้วให้ไหลข้ามได้แล้วคิดขุดลำเหมืองออกไปทั้ง ๒ ฝั่ง ผ่านชายโคกและที่ราบ ลำน้ำอื่นนอกจาก ๕ สายนี้ยังมีอีกหลายสาย แต่มีน้ำเฉพาะฤดูฝน ควรคิดปิดทำนบกั้นน้ำไว้ ให้ราษฎรอาศัยได้เหมือนกัน

๒. เรื่องทางการบำรุงทางหลวงของมณฑล เพียงแต่ตัดไม้ที่กีดขวางพอลอดท้องเกี่ยวกันได้แล้วไปไหนไปไหนได้ และเพื่อเพิ่มความสะดวกให้ยิ่งขึ้น ควรทำสะพานข้ามห้วยและลำน้ำให้เท่านั้นก็เป็นการเพียงพอ ส่วนทางหลวงสำหรับแผ่นดิน ควรถือเอาทางรถไฟทีเดียว การทำถนนเดินรถประเภทอื่นต้องเปลืองแรงเปลืองเงินในการรักษาไม่ได้ประโยชน์คุ้มสำหรับมณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็จ ซึ่งยังไม่มีทางรถไฟนั้น จะปล่อยให้การคมนาคมไม่สะดวกอยู่อย่างทุกวันนี้ก็ไม่ควร เมื่อคิดบำรุงทางน้ำขยายการเพาะปลูกให้เจริญขึ้นแล้ว ก็ต้องคิดถึงเรื่องการส่งสินค้า คือทางรถไฟ ประกอบไปพร้อมกันด้วยจึงจะดี

....เมื่อรัฐบาลยังไม่พร้อมที่จะทำรถไฟไปอุดรและร้อยเอ็จในบัดนี้แล้ว ก็ควรจะทำทางหลวงของแผ่นดิน ใช้เดินรถอื่นๆ ไปก่อนชั่วคราว ภายหลังรัฐบาลพร้อมที่จะทำรถไฟเมื่อใดก็ทอดรางเดินรถในทางหลวงแผ่นดินนั่นเอง จะทุ่มเงินค่าถมทางเข้าได้เป็นจำนวนตั้งหลายแสนบาท ทางหลวงของแผ่นดินเช่นว่านี้ ควรจะทำตามแนวทางให้เปนความพอใจของกรมรถไฟเสียทีเดียว จะได้ไม่ต้องยกย้ายเปลี่ยนแปลงภายหลัง^{๑๗}

รายงานของพระยาราชนุกูล อุปราชภาคอีสานข้างต้น แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้มีนงอนใจกับการพัฒนาหัวเมืองในภาคอีสาน หากแต่ขาดงบประมาณในการดำเนินการที่จะบำรุงเส้นทางคมนาคมให้ขยายเพิ่มขึ้น ซึ่งทางการมีงบประมาณเฉพาะบำรุงเส้นทางรถไฟซึ่งมีการสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๓ ให้ยังคงใช้การได้ในการเดินทางระหว่างหัวเมืองอีสานกับกรุงเทพฯ ทั้งนี้ในช่วงทำรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่เงินรายได้แผ่นดินลดน้อยลงมากอันเป็นผลมาจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งผลกระทบนี้มีผลสืบเนื่องไปจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นเส้นทางรถไฟ

^{๑๗} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กร ๖ ม/๑๔, เรื่องรายงานอุปราชภาคอีสานคิดจัดการบำรุงทางน้ำ, ทางบกในท้องที่ภาค อีสาน พ.ศ.๒๔๖๕.

ในการเชื่อมต่อจากเมืองนครราชสีมามายังเมืองอุบลราชธานีจึงยังไม่บรรลุผล คงใช้เส้นทางคมนาคมทางเกวียน ทางเรือ เรือกลไฟ เหมือนในสมัยการบริหารการปกครองของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

๔.๒ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๖๘-๒๔๗๕)

ภาพที่ ๒๐ แสดงภาพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

ที่มา : <http://etcban.net>

๔.๒.๑) การเมืองการปกครอง

ภายหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุโขทัยธรรมราชา พระราชอนุชาได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อมา ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยของพระองค์ต้องตกอยู่ในสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทย รัฐบาลจำเป็นต้องลดค่าใช้จ่ายให้เหมาะสมกับรายได้ ทั้งนี้แต่เดิมเงินรายได้ส่วนใหญ่ใช้ในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การลดค่าใช้จ่าย

ดังกล่าวนั้น คือ การดูแลข้าราชการ หรือการลดตำแหน่งข้าราชการที่ไม่ค่อยจำเป็นลงในการบริหารราชการแผ่นดิน

ดังนั้นเมื่อพระองค์ทรงครองราชย์ได้เพียง ๔ เดือนเศษ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีพระบรมราชโองการประกาศยุบเลิกตำแหน่งปลัดมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ.๒๔๖๘ โดยมีผลบังคับตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ.๒๔๖๘ เป็นต้นไป และต่อมาในวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๖๘ อันเป็นวันสุดท้ายของปีในช่วงเวลานั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งอุปราชประจำภาคต่างๆ ลงเสีย คงให้เป็นตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลตามเดิม และพร้อมกันนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและเปลี่ยนแปลงมณฑลบางมณฑลใหม่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในจำนวนนี้ก็โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกมณฑลอุบลราชธานี และมณฑลร้อยเอ็ด โดยกำหนดให้จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดขอนแก่น จังหวัดสุรินทร์ รวม ๖ จังหวัด ไปรวมกับจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดบุรีรัมย์ รวมเป็นทั้งหมด ๙ จังหวัด เข้าเป็นมณฑลเดียวกัน เรียกว่า “มณฑลนครราชสีมา”^{๑๘}

พร้อมกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมณฑลข้างต้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ย้าย ถอดถอนสมุหเทศาภิบาลในบางมณฑลเพื่อให้เหมาะสมอีกด้วย เป็นต้นว่าให้พระยารณชัยชาญยุทธ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลร้อยเอ็ด และพระยาศรีธรรมศกราช (ปิ๋ว บุณนาค) สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอุบลราชธานี ออกจากราชการเพื่อรับบำนาญ ให้ย้ายพระยาเพชรลดา สมุหพระนครบาล ไปเป็นสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครราชสีมา

ดังนั้นจังหวัดอุบลราชธานีที่เคยตั้งกองบัญชาการมณฑลตลอดมาในระหว่างที่จัดการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นลักษณะเทศาภิบาลนั้น ต้องลดฐานะลงมาเป็นเพียงจังหวัดหนึ่งที่ขึ้นกับมณฑลนครราชสีมาเท่านั้น

ต่อมาในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนภูมิภาคอีกครั้ง คือ การประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๖ ที่กำหนดให้จัดแบ่งระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ส่งผลให้มณฑลต่างๆ ต้องยุบเลิกไปทั้งหมด และจังหวัดอุบลราชธานีก็เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคที่ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยจนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน

^{๑๘} ระลึก ธาณี, อุบลราชธานีในอดีต, หน้า ๑๙๔.

**๔.๒.๒) การสำรวจเศรษฐกิจชนบทของชาวตะวันตก : รายงานการสำรวจสภาพสังคม
ของจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.๒๔๗๒**

ใน พ.ศ.๒๔๗๐ ประเทศไทยได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสถานะของสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำทั่วโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้ส่งผลต่อความต้องการวัตถุดิบทางการเกษตรเพื่อการผลิตอุตสาหกรรมในยุโรปและอเมริกาซึ่งกำลังขยายตัวเพิ่มขึ้น สถานะดังกล่าวทำให้เกิดการค้าระหว่างประเทศที่มีผลิตผลทางด้านเกษตรกับประเทศในยุโรปและอเมริกา ซึ่งดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบทางการเกษตรที่สำคัญ สำหรับประเทศไทยในช่วงดังกล่าวยังคงทำการผลิตการเกษตรแบบยังชีพเป็นสำคัญ การผลิตเพื่อการค้าที่สำคัญคือการเพาะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว ซึ่งไม่สามารถทำให้สภาพเศรษฐกิจไทยมีรายได้เพียงพอที่จะพัฒนาประเทศในภาพรวม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงทรงมีพระราชดำริให้ที่ปรึกษาชาวต่างชาติประจำกระทรวงพาณิชย์และการคมนาคม ทำการสำรวจสภาพเศรษฐกิจเพื่อปรับปรุงระบบและพัฒนาศักยภาพในการบริหารประเทศให้เหมาะสมกับสถานะที่เกิดขึ้น ดังจะพบว่ามี การสำรวจชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.๒๔๗๒ โดยริจินัลด์ เลอ เมย์ (Reginald Le May) ชาวอังกฤษซึ่งเป็นที่ปรึกษากระทรวงพาณิชย์และการคมนาคม ทำการสำรวจชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ริจินัลด์ เลอ เมย์ (Reginald Le May) ได้ทำรายงานการสำรวจเสนอต่อกระทรวงพาณิชย์และการคมนาคม ว่าประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดำรงชีพตามวิถีเกษตรกรรมแบบพึ่งพาธรรมชาติและหาของป่า ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ และผลจากการขยายเส้นทางรถไฟและปรับปรุงถนนซึ่งเป็นทางเกวียนให้ดีขึ้นได้ส่งผลต่อการขยายตัวทางการค้าและการเพาะปลูกพืชและการค้าสัตว์ เช่น โค กระบือ สุกร กับรัฐบาลกรุงเทพฯ มากขึ้น^{๑๙} อย่างไรก็ตามความต้องการพัฒนาเส้นทางคมนาคมโดยเฉพาะถนนและทางเกวียนเชื่อมต่อกภายในภูมิภาคก็ยังคงเป็นปัญหาและปัจจัยพื้นฐานที่รัฐบาลไทยควรลงทุนพัฒนาเพิ่มขึ้นเพื่อสนองต่อความเจริญและรายได้ของประชาชนและรัฐบาลที่ต้องการเพิ่มขึ้น

จากรายงานของริจินัลด์ เลอเมย์ (Reginald Le May) รัฐบาลไทยก็ยังคงดำเนินการขยายเส้นทางรถไฟเพื่อเชื่อมต่อกันจังหวัดในภาคอีสาน ดังจะพบการสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมต่อกันเมืองนครราชสีมา ระหว่าง พ.ศ.๒๔๓๔-๒๔๗๓ ดังนี้

^{๑๙}Reginald Le May, *The Economic Conditions of Northeastern Siam* (Bangkok : Ministry of Commerce and Communications,1932), pp. 1-5.

โคราช - ท่าช้าง ระยะทาง (๒๑ กิโลเมตร) พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๕

ท่าช้าง - บุรีรัมย์ ระยะทาง (๙๑ กิโลเมตร) เมษายน พ.ศ.๒๔๖๘

บุรีรัมย์ - สุรินทร์ ระยะทาง (๓๖ กิโลเมตร) มกราคม พ.ศ.๒๔๖๙

สุรินทร์ - ห้วยทับทัน ระยะทาง (๖๙ กิโลเมตร) พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๗๐

ห้วยทับทัน - ศรีสะเกษ ระยะทาง (๓๔ กิโลเมตร) สิงหาคม พ.ศ.๒๔๗๑

ศรีสะเกษ - อุบลราชธานี ระยะทาง (๖๑ กิโลเมตร) เมษายน พ.ศ.๒๔๗๓^{๒๐}

ต่อมาในเดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๖๖ รัฐบาลได้ขยายเส้นทางรถไฟจากจังหวัดนครราชสีมาไปยังจังหวัดขอนแก่น^{๒๑} การดำเนินการสร้างทางรถไฟทุกสายในภาคอีสานได้เสร็จสิ้นลงใน พ.ศ.๒๔๗๖ การขยายเส้นทางและสร้างทางรถไฟดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของการสำรวจเศรษฐกิจชนบทที่ต้องการให้รัฐบาลไทยกำหนดนโยบายเศรษฐกิจเพื่อการค้าให้กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ดังที่ คาร์ล ซี ซิมเมอร์แมน ได้กล่าวถึงสภาพของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓ ว่า

...ในเวลานี้ภาคนี้เป็นภาคที่มีการเศรษฐกิจในขั้นพอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ในทางกลีกรรมเป็นส่วนใหญ่ แต่กำลังจะเปลี่ยนสภาพเป็นเศรษฐกิจในขั้นการค้า...^{๒๒}

ในรายงานของ รีจินัลด์ เลอเมย์ (Reginald Le May) ได้กล่าวถึงอาชีพหลักของคนจังหวัดอุบลราชธานี คือ การทำนา การผลิตและการค้าเกลือสินเธาว์ ส่วนอาชีพรองลงมาคือ การทำประมง การทำสวนครัว ช่างไม้ การทำเครื่องปั้นดินเผา และการทำเครื่องทองรูปพรรณ^{๒๓}

^{๒๐} Reginald Le May, *The Economic conditions of Northeastern Siam*, p. 5.

^{๒๑} Ibid.

^{๒๒} คาร์ล ซี ซิมเมอร์แมน (Carle C. Zimmerman), *การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม*, แปลโดยนายchim วีระไวทยะ, เอกสารทางวิชาการ หมายเลข ๒/๐๑๓ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๕.

^{๒๓} Reginald Le May, *Ibid.*, p. 57.

การประกอบอาชีพตามกลุ่มชาติพันธุ์ ริจินัลด์ เลอเมย์ (Reginald Le May)^{๒๔} ได้รายงานว่า กลุ่มชาติพันธุ์ไทย (ลาว) ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำอุตสาหกรรมเกลือ การทำเครื่องปั้นดินเผา ทำการค้าเฉพาะชุมชน ส่วนกลุ่มชาวบ้านป่าก็ประกอบอาชีพการประมงและค้าขาย ส่วนชาวจีน ประกอบอาชีพช่างไม้ ช่างทองและค้าขาย ทั้งนี้ในงานวิจัยของชุมพล แนวจำปาได้วิเคราะห์ว่า การมีเส้นทางรถไฟในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนนั้นได้มีผลให้คนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้น คือ ในพ.ศ.๒๔๖๒ ในมณฑลนครราชสีมามีคนจีน ๔,๑๗๕ คน มณฑลอุบลราชธานีมีคนจีน ๘๘๒ คน มณฑลอุดรธานีมีคนจีน ๖๕๔ คน และมณฑลร้อยเอ็ด ๕๑๕ คน รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีคนจีน ๖,๒๒๖ คน^{๒๕}

นอกจากนี้งานวิจัยของสุวิทย์ ธีรศาศวัต ได้กล่าวถึงบทบาทของคนจีนและเส้นทางรถไฟ ในการขยายตัวทางการค้าที่เมืองอุบลราชธานี โดยศึกษากรณีบ้านห้วยชะยุ้ง ตำบลท่าลาด อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

...เป็นกรณีที่แสดงให้เห็นความสำคัญของการคมนาคมต่อการค้า ชุมชนนี้ตั้งอยู่ตรงห้วยชะยุ้งไหลลงแม่น้ำมูล และทางรถไฟสายสินค้าข้าว จากหมู่บ้านต่างๆ ริมห้วยชะยุ้ง แม่น้ำมูล และแม่น้ำชีต้องมาขึ้นรถไฟที่นี่ เมื่อสร้างสะพานข้ามห้วยชะยุ้งเสร็จ ชุมชนห้วยชะยุ้งก็กลายเป็นศูนย์กลาง การค้าข้าวมีสถานีรถไฟ ฉางข้าว โรงสีและร้านค้าเกิดขึ้นมากมาย มีเกวียน นำข้าวมาที่นี่ประมาณวันละ ๒๐๐-๕๐๐ เล่ม พอเข้าฤดูฝนเกวียนก็หมด แต่ มีเรือบรรทุกข้าวมาขาย มีโรงสีใหญ่ที่สีข้าวได้วันละ ๒๐๐ กระสอบ (ประมาณ ๑๖,๐๐๐ กก.) ๒ โรง สีข้าวสารแล้วส่งขึ้นรถไฟไปขายกรุงเทพฯ มีกลุ่มพ่อค้าข้าวแย่งกันซื้อข้าวจากชาวนา ถึงขนาดเลี้ยงเหล้ากับผู้ที่นำข้าว มาขายให้ ผลจากการค้าข้าวทำให้เกิดร้านค้าประมาณ ๓๐ ร้าน ขายของชำ ตั้งแต่น้ำตาล เกลือ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด ใต้ เลื่อโหล และเครื่องเหล็ก เป็นต้น เจ้าของร้านเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนจีน^{๒๖}

^{๒๔} Reginald Le May, *The Economic conditions of Northeastern Siam*, p. 57.

^{๒๕} ชุมพล แนวจำปา, *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน พ.ศ.๒๔๔๓-๒๔๖๘* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๔.

^{๒๖} สุวิทย์ ธีรศาศวัต และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน* (ขอนแก่น : สำนักงานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๕๒.

จากข้อมูลข้างต้นในรายงานของ รีจินัลด์ เลอเมย์ (Reginald Le May) ก็ให้ข้อมูลสอดคล้องกัน ในด้านผลกระทบของการคมนาคมโดยรถไฟที่เชื่อมต่อถึงจังหวัดอุบลราชธานี คือ ส่งผลให้การค้าข้าว ขยายตัวมากขึ้น ทั้งด้านราคาและการผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้น ดังจะพิจารณาได้จากปริมาณการผลิตข้าว จากตารางที่ ๖ ดังนี้^{๒๗}

ตารางที่ ๖ แสดงจำนวนการผลิตข้าวต่อไร่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๘-๒๔๗๒

ปี พ.ศ.	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยวได้ (ไร่)	ผลผลิตรวม รวม(หาบ)*	ผลผลิตต่อไร่ หาบ
๒๔๖๘	๗๒๔,๙๓๐	๖๕๕,๙๖๐	๑,๑๘๗,๐๓๐	๓.๓
๒๔๖๙	๗๗๐,๘๒๐	๗๔๓,๑๕๐	๒,๘๕๕,๘๗๐	๓.๘๔
๒๔๗๐	๑,๐๔๕,๒๔๐	๑,๐๐๗,๕๕๐	๒,๐๓๘,๘๓๐	๓.๐๒
๒๔๗๑	๑,๐๒๒,๗๘๐	๙๙๕,๘๕๐	๒,๖๖๓,๗๓๐	๒.๖๗
๒๔๗๒	๑,๒๒๖,๔๖๐	๑,๒๐๗,๗๕๐	๓,๗๑๒,๘๕๐	๓.๐๗
เฉลี่ย	๙๕๘,๐๔๖	๙๒๒,๐๕๒	๒,๘๙๑,๖๖๒	๓.๐๗

ที่มา : Reginald Le May, *The Economic conditions of Northeastern Siam*

(Bangkok : Ministry of Commerce and Communications, 1932), p. 58.

หมายเหตุ * ๑ หาบ เท่ากับ ๑๓๓ ปอนด์ หรือ ๖๐ กิโลกรัม

จากตารางข้างต้นจะเห็นปริมาณการปลูกข้าวและจำนวนข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๘-๒๔๗๒ มีผลผลิตรวมเฉลี่ยเพิ่มขึ้นถึง ๒,๘๙๑,๖๖๒ หาบ จากเดิมในปี ๒๔๖๘ มีผลผลิตรวมเพียง ๑,๑๘๗,๐๓๐ หาบ

นอกจากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญแล้ว จังหวัดอุบลราชธานียังเป็น ศูนย์กลางของตลาดค้าเกลือ ในพ.ศ.๒๔๗๐ ค่าเกลือได้ ๖๐,๕๐๐ หาบ ศูนย์กลางค้าของป่า ได้แก่ ค่าครั้งได้ ๑๐๐ หาบ นอรมาน ค่าได้ ๕,๐๐๐ หาบ^{๒๘}

^{๒๗} Reginald Le May, *The Economic conditions of Northeastern Siam*, pp. 57-58.

^{๒๘} สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน*, หน้า ๕๒.

เส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ได้เชื่อมต่อกับเมืองอุบลราชธานีที่สถานีวารินชำราบ ในพ.ศ.๒๔๗๓ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้บรรยายในหนังสือกาพย์รถไฟหลวง ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๗๕ ว่า

“ทางรถไฟอุบลโคราช	ของประหลาดแต่ก่อนบมี
มันเหลือดีอุบลกรุงเทพฯ	มันเป็นเขตทางยัดทางยาว
เดินตามครวไปถึงเดือนจิงฮอด	รถไปทอดบ่ถึงสองวัน
อัศจรรย์มันเร็วมันแล่น	ตั้งหากแหม่นค่าจ้างบ่แพง
ขึ้นรถแดงชั้นสามขนาด	สิบสองบาทกรุงเทพฯ อุบล ^{๒๙}

จากกาพย์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการคมนาคมโดยรถไฟในสมัยเริ่มแรก รถไฟเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่น่าตื่นตาตื่นใจ เนื่องจากก่อนหน้านี้จะมีรถไฟ การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองอุบลราชธานีต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือน หนทางก็แสนจะยากลำบาก ครั้นพอมีรถไฟก็ใช้เวลาเพียงแค่ ๒ วัน การบันทึกการเดินทางของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้บันทึกสถานีตั้งแต่ต้นทางจากสถานีหัวลำโพงจนถึงสถานีปลายทางที่อำเภอวารินชำราบ รวมทั้งหมด ๗๕ สถานี ทั้งนี้สภาพของบริเวณสถานีวารินชำราบ ท่านได้บรรยายให้เห็นในกาพย์รถไฟหลวง ดังนี้

“รถบ่เข้าออกแล่นตามราง	ไปเหม็ดทาง ๗๕ สุดยอด
ที่เขาจอดอำเภอวารินทร์	อยู่ทักชิมอุบลเมืองใหญ่
อยู่ทิศใต้คนปากฝั่งมูล	เขาจึงพูนถนนลงท่า
เป็นสง่ารถแล่นบนาน	เว้านิทานวารินทร์ให้ฮู้
เผิ่นไปภูเมืองเก่ามาแปง	มันอยู่แขวงอุบลทางใต้
เอามาไว้อำเภอทักชิม	ตามพื้นดินชื้อค้ำน้ำแชบ
ค้ำน้ำแชบน้ำซบกินหวาน	ตามวงค์วานเอิ้นค้ำน้ำแชบ
มันบ่แคบดงกว้างใหญ่หลวง	คนทั้งปวงถางดงสร้างบ้าน
ผู้บ่ค้ำสร้างฮั่วสร้างสวน	ผู้เป็นกวนสร้างโฮงเฮือนใหญ่
ผู้เป็นไพร่สร้างขึ้นพองาม	เป็นสนามรถไฟมาจอด
บอกตลอดเผิ่นตั้งอำเภอ	อย่าเผอเลอชื่อเมืองของเก่า
ฮู้ให้เท่าอำเภอวารินทร์	อยู่ทักชิมปากมูลทางใต้

^{๒๙} ส.ธรรมภักดี, “กาพย์รถไฟหลวง โดยภาษาภาคอีสาน,” พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจันโท (จันทร์) วัชรนิเวศ (กรุงเทพฯ : ร้าน ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป.), หน้า ๔๖.

หมู่บ้านใกล้บ้านก่อบ้านจิก	บ้านตาดิกบ้านกลางบ้านเม็ง
บ้านไม้ค้ำบ้านค้อบ้านหวาง	บ้านบกกลางคูเมืองก็ใกล้
อยู่ทางใต้แม่น้ำกอนทหาร	เต็มสถานกุดละงุมปลายเขต
ที่วิเศษใกล้เขตรถไฟ	อยู่ใกล้เต็มดงป่าไม้
เขาบอกไว้พอฮู้ตำบล	บ้านลับสนผู้คนมีมาก
บ่อลำบากทางค้าทางขาย	ทั้งหญิงชายซื้อขายเกื่อนกลาด
มีตลาดสุดเขตสุดทาง	เป็นระวางซ้อกินบ่ยาก ^{๓๐}

ภาพที่ ๒๑ แสดงภาพบริเวณสถานีรถไฟวารินชำราบ

ที่มา : <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=400921>

กล่าวโดยสรุปจากข้อมูลของการรายงานการสำรวจของริจินัลด์ เลอเมย์ (Reginald Le May) ข้อมูลงานวิจัยของนักวิชาการ และบันทึกภาพรถไฟหลวง ของพระครูอุบาลีคุณูปการ (จันทร์ สิริจันโท) ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าในช่วงทำยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าเศรษฐกิจทั่วโลกจะตกต่ำ แต่ในภาคชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลับมีการขยายตัวใน

^{๓๐} ส.ธรรมภักดี, “ภาพรถไฟหลวง โดยภาษาภาคอีสาน”, พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจันโท (จันทร์) วัชรมนนิवास.

การผลิตข้าวเพื่อการส่งออกมากกว่าเพื่อการยังชีพ อันสัมพันธ์กับการคมนาคมที่สะดวกขึ้น เนื่องจากรถไฟได้เชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับอุบลราชธานี โดยมีคนจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าในหัวเมืองที่มีเส้นทางรถไฟเชื่อมต่อถึง

๔.๓ สภาพสังคมของเมืองอุบลราชธานี : ภาพสะท้อนจากบันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) อดีตเลขาธิการมณฑลอิสาน ระหว่าง พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๗๕

๔.๓.๑) วิถีชีวิต

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) อดีตเลขาธิการมณฑลอิสาน (อุบล) ได้บรรยายให้เห็นถึงสภาพความสัมพันธ์ของผู้ปฏิบัติราชการบริหารแผ่นดินกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในจังหวัดอุบลราชธานีผ่านการเล่นหมากรุก ดังนี้

...เจ้าคุณเทศาท่านเป็นนักหมากรุก ดูเหมือนจะกล่าวได้ว่า ชีวิตของท่านในสมัยนี้เห็นจะไม่มีขอบบื้ออย่างใดนอกจากหมากรุก แรกท่านไปอยู่อุบลท่านก็ถามหาถึงนักหมากรุก มีนายจุ่น คนหนึ่งซึ่งเป็นทหารไทยไปตกค้างอยู่ที่อุบลตั้งแต่กรณี ไทย-ฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ.๑๑๒ แต่เมื่อลองประชันแล้วนายจุ่นไม่เคยทานท่านได้เลย เมื่อลักษณะเป็นพ่อไล่ลูกไล่กันเช่นนี้ การเล่นก็ยอมไม่ออกกรส คุณพระภิรมย์ราชา เจ้าเมืองจึงไปตามหลวงอุโฆษสมบัติ ซึ่งเป็นจีนแท้แต่แก่จนกลายเป็นไทยไปแล้ว แต่ก็พูดไทยได้ไม่ชัดนัก เป็นสุภาพบุรุษพ่อค้าอยู่ในตลาด เพราะความประพฤติตัวดี มีบุคลิกเป็นผู้ดี กรมหลวงสรรพสิทธิจึงทรงตั้งให้เป็นหลวงฝีมือหมากรุก แยกพาทากับเจ้าคุณเทศา เมื่อได้มาประชันหน้ากันแล้วจึงเกิดรสชาติอย่างสนุก ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ช่มกันไม่ลง เล่นกันตั้งแต่ ๑๙.๐๐ น. กว่าจะเลิกกันได้ก็ตก ๒๒.๐๐ น. ...วันหยุดงานไม่ได้ไปเที่ยวเล่นที่ไหนก็เล่นหมากรุกกัน เพราะว่าเมืองอุบลสมัยนั้นไม่มีโรงมหรสพใดๆ ที่จะให้ดูพอเพลิดเพลินแก่ง่วงเลย เรียกว่าการเล่นการดูไม่มีอะไรทั้งนั้น เขาจึงถือเอาการว่าสาวเป็นเรื่องสำคัญ พอค่ำลงก็ออกไปหาสาวว่า แต่คนในบ้านเทศาไม่มีใครชอบไปว่าสาวเลย ด้วยเกรงจะเกิดเหตุขึ้นเป็นสำคัญ^{๓๑}

^{๓๑} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค/๓/๒๐ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ), บันทึกความทรงจำ (๒), ๒๕๑๕, หน้า ๕-๖.

๔.๓.๒) พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

ภาพที่ ๒๒ แสดงภาพพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๗

ที่มา : <http://sanamluang2008.blogspot.com>

การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการเป็นประเพณีมีมาแต่โบราณกาล ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ มีกำหนดการถือน้ำปีละ ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งในเดือนเมษายน อีกครั้งหนึ่งในเดือนกันยายน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ถือน้ำเพียงปีละครั้ง คือเฉพาะในเดือนเมษายนเท่านั้น

แต่ในการเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ คือเมื่อมีการเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นั้น ได้มีการถือน้ำเป็นการพิเศษ คือมีพิธีในระยะเวลาต่อมาโดยมิชักช้า ฉะนั้นภายหลังจากการสวรรคตของรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ในส่วนมณฑลหัวเมืองชั้นนอกก็จัดให้มีข้าราชการนำน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจากกรุงเทพฯ แยกย้ายกันไปมอบตามมณฑลต่างๆ มณฑลละ ๑ คนโท หรือ

หม้อเงิน แล้วแต่ละมณฑลก็ทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อได้น้ำมนต์มาผสมกับที่ได้รับจากกรุงเทพฯ ให้พอเพียงแก่จำนวนข้าราชการ และส่งต่อไปตามจังหวัดในสังกัด ซึ่งก็ต้องปฏิบัติพิธีเช่นเดียวกันกับที่มณฑล ส่วนมณฑลอิสาน (อุบล) พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ได้บรรยายว่า

...สำหรับมณฑลอิสานในครั้งนี กระทรวงมหาดไทยได้โทรเลข ล่วงหน้าแจ้งว่า ได้ให้พระวิจิตรภักดีนำน้ำพระพิพัฒน์เดินทางด่วน จะมาถึง เมืองอุบลราชธานี ในวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ให้จัดพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตามระเบียบทางมณฑลจึงได้จัดการเตรียมพร้อมไว้ และออกคำสั่งให้ ข้าราชการทั้งที่ประจำการ และข้าราชการบำนาญทราบกำหนดว่าจะมีการ เจริญพระพุทธมนต์ตอนเย็นวันที่ ๑๔ และถือน้ำวันที่ ๑๕ โดยทั่วกัน... มณฑลอิสานมีเมืองในสังกัด ๔ เมือง คือ เมืองอุบลราชธานี เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุรินทร์ เมืองขุขันธ์ เมืองอุบลทำพิธีเสร็จไปแล้ว เจ้าคุณเทศาจะเป็น ผู้นำน้ำพระพิพัฒน์ไปเมืองร้อยเอ็ดและสุรินทร์ด้วยตนเอง...^{๓๒}

นอกจากนี้พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ยังได้ขยายความให้เห็นถึงภาพพิธีถือน้ำในอดีตของเมืองอุบลราชธานีก่อนจะเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๖ ดังนี้

...พิธีถือน้ำเป็นเรื่องได้ความรู้ทางใช้ความคิดอีกเรื่องหนึ่ง จึงขอ เล่าไว้ในที่นี้ด้วย การถือน้ำที่อุบลฯ ในสมัยกรมหลวงสรรพสิทธิเป็นข้าหลวง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เคยกระทำที่ศาลากลางข้าง ที่วัดบ่าง แต่เมื่อ สมัยรัชกาลที่ ๖ เจ้าคุณเทศากำหนดให้ทำที่วัดสุปฏิญนารามซึ่งเป็นวัดหลวง และเป็นวัดที่เจ้าคณะมณฑลจำพรรษา และท่านได้จัดให้มีขบวนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ขบวนนักเรียน เมื่อมีเสื่อป่าและขบวนตำรวจภูธร มีเสลี่ยง ราชยานอัญเชิญพระบรมรูปขนาดใหญ่อยู่ระหว่างขบวนข้าราชการ ซึ่งเป็น ขบวนเกียรติยศด้วย ที่วัดก็มีขบวนนักเรียนคอยรับอยู่พร้อมด้วยประชาชนดู ตลอดระยะทาง ข้าราชการที่มียศแต่งเครื่องเต็มยศทั่วกัน เมื่อใกล้ กำหนดเวลา ขบวนก็เข้าตั้งตามหน้าศาลารัฐบาล พอได้เวลาข้าพเจ้าแต่ง เครื่องเต็มยศมหาดเล็ก โดยสวมรองเท้าคือตูด้าตัดหัวเข็มขัดเงิน

^{๓๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค/๓/๒๐ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ), **บันทึกความทรงจำ (๒)**, ๒๕๑๕, หน้า ๑๕-๑๖.

ที่สันรองเท้า ถุงท้าวแพรสีขาว กางเกงสักหลาดยาวแถบเงิน วัดใต้เข้า (แบบชุดตั้ง) เสื้อสักหลาดสีน้ำเงิน (ทางยาว) แบบอีพินังเดรสอกปิดมีแถบเงินที่ข้อมือ และสวมหมวกคือกลีคำ (หมวกอูสเรน) ดัดขนนกดำ ก็เชิญพระบรมรูปลงจากศาลารัฐบาล กองทหาร ตำรวจกระทำวันทยาอุธและเป่าแตรเพลงสรรเสริญ ข้าพเจ้าอัญเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานบนพระราชยานเสลี่ยงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขบวนก็เคลื่อนออกและเดินไปยังวัด ซึ่งมีประชาชนคอยชมขบวนกันตลอดทาง เมื่อถึงวัดแล้วก็หยุดขบวน ข้าพเจ้าอัญเชิญพระบรมรูปจากพระเสลี่ยงขึ้นไปยังพระอุโบสถซึ่งเป็นที่ทำพิธี และอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ ที่ซึ่งจัดไว้ ขณะนั้นกองทหาร ตำรวจกระทำความเคารพและเป่าแตรสรรเสริญอีกครั้ง และพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาก็เริ่มขึ้นในโบสถ์ต่อหน้าชุมนุมสงฆ์ตามระเบียบพิธีซึ่งมีการอ่านโองการแข่งน้ำ แขนงน้ำ เช่นเดียวกับพิธีในกรุงเทพฯ เมื่อการถือน้ำเสร็จสิ้นแล้ว ขบวนก็กลับเข้าตั้งที่ข้าพเจ้าอัญเชิญพระบรมรูปลงจากพระอุโบสถไปประดิษฐานในพระเสลี่ยง กองทหาร ตำรวจกระทำความเคารพและเป่าแตรสรรเสริญอีกครั้ง เมื่อเป็นที่เรียบร้อยแล้วถึงเคลื่อนขบวนเดินกลับไปยังศาลารัฐบาล และข้าพเจ้าก็อัญเชิญพระบรมรูปกลับขึ้นไปศาลารัฐบาลประดิษฐานไว้ตามเดิม ขณะนั้นกองทหารก็กระทำความเคารพและเป่าแตรสรรเสริญอีกครั้งหนึ่งเป็นเสร็จพิธี ต่างก็แยกกองกลับเป็นเสร็จการ..^{๓๓}

จากบันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นกิจกรรมรัฐพิธีสำคัญสำหรับการบริหารการปกครองในมณฑลอิสานและในจังหวัดอุบลราชธานี ทั้งข้าหลวงเทศาภิบาลและประชาชนต่างร่วมแรงร่วมใจกันจัดกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนในจังหวัดอุบลราชธานีมีความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในการปกครอง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างเอกภาพในการปกครองหัวเมืองกับรัฐบาลกรุงเทพฯ

^{๓๓} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค/๓/๒๐ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ), บันทึกความทรงจำ (๒), ๒๕๑๕, หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

๔.๓.๓) ประเพณีประจำถิ่นและความรื่นรมย์ของคนจังหวัดอุบลราชธานี

บันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านการบริหารการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ในบันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ยังมีเรื่องเล่าชาวจังหวัดอุบลราชธานี ด้านประเพณี และเรื่องสนุกสำราญของอุบลราชธานี^{๓๔} ดังนี้

ภาพที่ ๒๓ แสดงภาพการฟ้อนพื้นถิ่นของชาวอุบลราชธานี

ที่มา : สำเนาจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๑) ประเพณีมิงคล มีการบายศรีหรือใบศรี มีคำกล่าวอวยพรเป็นทำนอง มีการผูกข้อมือด้วยสายสิญจน์ เป็นพิธีทำด้วยความเคารพ และให้เกิดมงคลสวัสดิ์ เวลาทำก็มีคนมาชุมนุมกันมาก ทั้งผู้เฒ่า ผู้แก่ และหนุ่มสาว

^{๓๔} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ค/๓/๒๐ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ), บันทึกความทรงจำ (๒), ๒๕๑๕, หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

๒) การจัน มีจันเหือนดี จันอยู่กรรม จันบุญต่างๆ การจันเป็นการชุมนุมหญิงสาวแล้วผู้ชายก็ไปไว้กัน มีจันเหือนดี จันอยู่กรรมโดยบอกชาวบ้านสาวๆ พวกกันไปตั้ง ๒๐-๓๐ คน ไปนั่งเข้าแถวเรียงกันที่เฉลียงหรือระเบียงเรือน ทำการจับพลุมวนบุหรี เป็นการแก้ขวย พวกผู้ชายหนุ่มๆ ก็พากันไปนั่งเป็นแถวหน้าผู้หญิงแล้วก็ไว้ คือเกี่ยวสาว เกี่ยวกันเป็นคู่ๆ ตลอดแถว แต่บ้างก็นั่งเหม่อมอง หรือคอยสอดเสริมทางโน้นบ้าง ทางนี้บ้าง พวกเราก็เคยไปงานจันและพวกหนุ่มที่เขารู้จักก็เปิดทางให้พวกเราเข้าไว้บ้าง แต่คุ้มันเป็นการเถียงกันต่อหน้าธารกำนัล แลภาษาพูดเราก็ยังไม่ถนัดปากนัก ดังนั้นความกระดากอายจึงมีมาก ไม่สนุกสนานสำราญใจเหมือนพวกชาวเมือง เขาไปเห็นครั้งสองครั้งแล้วก็เลิก

แต่ได้เค้าความคิดเรื่องจัน รู้สึกว่าเป็นประเพณีที่ดีไม่น้อย คือการจันนั้นหมายความว่าเมื่อมีคนตายลงในบ้านก็ชวนพวกชาวบ้านไปอยู่เป็นเพื่อนจะได้หายกลัว บ้านเรือนจะได้หายเหงาเหมือนอย่างที่ภาคกลางนิมนต์พระไปสวดอภิธรรมตั้งแต่ก่อน... ก็อยู่จนรุ่งเช้าแล้วจึงกลับวัด พวกสาวที่ไปจันเขาอยู่จนค่อนข้าง จึงกลับบ้านเหมือนการอยู่กรรมก็เอาคนไปอยู่เป็นเพื่อนเช่นเดียวกัน เพราะทั้งสองงานเจ้าของบ้านคงอยู่แต่ธุรกิจของเขา ไม่มายุ่งเกี่ยวกับพวกที่ไปจันแต่อย่างใดเลย

๓) การจัดบั้งไฟใหญ่ มีการแห่แหอย่างสนุกสนาน เสียงกลอง (ตีกลองประชันกัน) ดังสนั่นกินเหล้าเมากันจนทรงสติไม่อยู่ และก็มีการจันในบริเวณ (วัด) ด้วย

๔) ฤดูหนาวไปเที่ยวพักผ่อนป่าพะยอม (อย่างวิคเอนด์) ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมือง พากันไปด้วยระแทะ เกวียนและม้า ถึงป่าก็พัก ดอกพะยอมออกเต็มต้นหอมตระหลบทั่วบริเวณ ที่เป็นหมู่เป็นกลุ่มก็มองดูดอกดั่งกับเป็นภูเขาตั้งอยู่ ผู้คนเดินเที่ยวเก็บดอกพะยอมบ้าง คุยกันใต้ต้นพะยอมบ้าง บ้างก็เก็บผัก หักฟืนใส่ระแทะ ใส่เกวียนเพื่อไปใช้ที่บ้าน ถึงตอนกลางวันก็เอาอาหารที่เตรียมไปออกมากินกัน ของใครของมัน ซึ่งมาด้วยกันเป็นหมู่ๆ หรือครอบครัว บ้างก็นำเหล้า นำเบียร์ไปกินด้วย หนุ่มสาวมักไปกันเป็นคู่ๆ พวกข้าหลวงชอบขี่ม้าไปมากกว่าระแทะ อาหารก็ใส่ระแทะหรือเกวียนไป หรือฝากพวกชาวบ้านที่ชอบพอกันไปก็ได้ ดังนั้นวันหยุดราชการจึงพากันไปมาก วันธรรมดาก็ไม่ค่อยไปกัน เพราะไม่สนุก ตอนเย็นกลับบ้านก็หักดอกพะยอมมาคนละกิ่ง ๒ กิ่ง ฝากพวกบ้านที่ไม่ได้ไป นับเป็นความสนุกครึกครื้นอย่างหนึ่ง

๕) เที่ยวฤดู เที่ยวบุง ฤดูน้ำหลากน้ำขึ้นเต็มฝั่งมูล ฝั่งตรงข้ามเมืองอุบลราชธานี คืออำเภวารินชำราบ มีพื้นที่เป็นลูกเป็นเนินสูงๆ ต่ำๆ จนถึงที่ตั้งว่าการอำเภอ เมื่อน้ำขึ้นท่วมที่ลุ่มที่ต่ำระหว่างตลิ่งและลูกเนิน จึงกลายเป็นบุงหรือกุด ที่น้ำอยู่เต็ม บางตอนเป็นป่าไม้ที่ชุ่มไว้ขึ้นอยู่ในน้ำ บางตอนก็เป็นตงทะเลสาบ ดังนั้นจึงเป็นที่เที่ยวเรืออย่างดี ถึงวันหยุดราชการ ทั้งชาวบ้านและข้าราชการก็จัดหาอาหารใส่เรือแจวพายเข้าไปเที่ยวตามบุง ตามกุดเหมือนดังไปเที่ยวป่าพะยอม บางพวกไปหยุดตามป่าต้นไม้ใหญ่ๆ คล้ายป่าดงขึ้นอยู่ในน้ำ บ้างก็ลอยเรือคุยกัน ถึงเวลาอาหารกลางวันต่างก็นำเสบียงที่เตรียมไปออกมากินกัน แลกเปลี่ยนอาหารกันกินบ้าง บางคนที่มีได้เตรียม

ก็ต้องขอสมทบกับเรือลำอื่นๆ เขากินบ้าง ทำนองเดียวกันกับการเที่ยวป่าพะยอม เหล้ายาปลาบั้งย้อมขาดเสียมิได้ นับเป็นการพักผ่อนเปลี่ยนบรรยากาศ เป็นการได้ออกกำลังพายเรือแข่งกันบ้าง แล้วก็มีการสาดน้ำและล่มเรือกันบ้าง ต่อมาภายหลังพวกราชการจึงจัดให้แข่งเรือชิงรางวัลกันขึ้นเลย ทำให้คนไปเที่ยวกันมากขึ้นอีกเพื่อจัดเรือไปแข่งกับเขา หรือไปดูเขาแข่งเรือกัน

๖) อีกอย่างหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับฤดูกาล หรือการรวมพวกรวมหมู่ ก็คือการเว้าสาวตามบ้าน ค่ำลงใครจะไปเที่ยวเว้าเล่นสนุกๆ ก็ได้ หรือใครจะไปเว้ากับคนรักก็ได้ หรือใครนัดกันไว้และไปเว้ากันก็ได้

กล่าวโดยสรุป บันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ได้สะท้อนให้เห็นเรื่องราวของคนจังหวัดอุบลราชธานี ทั้งด้านวิถีชีวิต ประเพณี และความรื่นรมย์ในวิถีชีวิตประจำวัน แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ ประเพณีงันเฮือนดี อันเป็นประเพณีของกลุ่มลาวอาณาจักรล้านช้างที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดอุบลราชธานี แม้ว่าในส่วนของการบริหารการปกครอง การศึกษา จะเป็นตามแบบแผนที่กรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงมาปกครองก็ตาม แต่ในส่วนคนในท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานียังคงยึดจารีตตามประเพณีดั้งเดิมของตน อันมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง เป็นการรักษาเอกลักษณ์สำคัญของคนเมืองอุบลราชธานี

ขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงทางการปกครองจากสถานการณ์ของภัยจักรวรรดินิยมตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ก็ได้นำมาสู่การพัฒนาเส้นทางรถไฟให้เชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ อันส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางการค้าโดยกลุ่มคนต่างถิ่นที่สำคัญคือ กลุ่มคนจีนได้เข้ามามีบทบาทในการค้าที่ทำให้การค้าขยายตัวเพื่อเป็นเศรษฐกิจการค้าไม่ใช่เพื่อยังชีพ ลักษณะเช่นนี้ยังคงดำเนินสืบเนื่องต่อถึงสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ดังจะกล่าวในบทต่อไป